

**OSMANLI ARŞIVLERİ
VE
OSMANLI ARAŞTIRMALARI
SEMPOZYUMU**

Mustafa Reşit Paşa : Hazine-i Evrak (1846)

**TÜRK-ARAP İLİŞKİLERİ İNCELEMELERİ VAKFI'NIN GİRİŞİMİYLE
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİNDE**

Mayıs 1985

OSMANLI PALEOGRAFYA - DİPLOMATİK ÖĞRETİMİ VE ARŞİVCI YETİŞTİRİLMESİ

Prof. Dr. Mübahat KÜTÜKOĞLU

Arşiv, bir milletin, kültür ve tarih hazinesidir. Ecdâdımız da bunu en iyi şekilde teşhis ederek, XIX. asrın ortalarında temellerini attıkları Osmanlı arşivlerine «Hazine-i Evrak» adını vermişlerdir.

Gerçekten de Osmanlı arşivleri, bütün dünyanın da teslim ettiği gibi, paha biçilmez bir vesika hazinesidir. Bugün Ortadoğu ve Balkanlardaki devletlerden, Türkiye Cumhuriyeti dahil 24 devletin tarihlerinin büyük kısmına ait malzeme arşivlerimizde bulunmaktadır.

Ancak, böyle bir hazinenin gerçek değerini kazanması, gerek devletler arası münasebetler, gerekse ilmi bakımdan onlara dayanan araştırmaların yapılması ve neşredilmesiyle mümkün olabilir. Ne var ki, bir arşivden faydalanmak için mevcut vesikaların tasnif edilmiş olması lâzımdır. Tasnif işi ise, bu konuda ihtisas sahibi olmuş elemanlara, yani arşivistlere muhtaçtır.

Türkiye'de, bugüne kadar arşivci yetiştiren bir öğretim müessesesi kurulamamıştır. Son on sene içinde yapılan teşebbüsler de böyle bir müessesenin üniversite içinde mi, yoksa dışında mı açılmasının daha uygun olacağı münakaşasından öteye gidememiştir. Bu sebeptir ki arşivciliğimiz, hâlâ usta-çırak münasebetleri çerçevesinde bir öğrenim ve tatbikat safhasındadır.

Halbuki, sadece Avrupa ve Amerika ülkelerinde değil, bugün artık eski bir Fransız sömürgesi olan Senegal'de Dakar'da, eski bir İngiliz sömürgesi olan Gana'da, Avustralya'da South Wales'de, Üniversitelere bağlı arşiv okulları veya arşiv kursları vardır. Güney-Doğu Asya'da Kuala-Lumpur, Karaibler'de Jamaika'da

West Indies Üniversitelerinde de arşivcilik öğretimine ihtiyaç hissedilmiştir.¹

Arşivcilik tedrisatı yapan müesseselerden ilki olan Paris'teki Ecole des Chartes başta olmak ve Moskova ile Arjantin'de Cordoba'daki de dahil bulunmak üzere bazıları müstakil okullardır. İngiltere, Avusturya, Macaristan, Portekiz, Polonya gibi memleketlerde arşivcilik öğretimi üniversitede lisans seviyesinde, Almanya, İspanya, İtalya, Hollanda, Hindistan gibi memleketlerde lisans diplomasına dayalı olarak yapılmaktadır.²

Arşivcilik öğretimi yapan bu müesseselerde esas derslerin mahiyeti aynı olmakla birlikte öğrenim süresi ve ders saatleri toplamı ile çeşitli derslerin toplam içindeki oranları değişmekte, bazılarında çok daha teferruata inen dersler bulunmaktadır.

Bir arşivistin çok iyi tarih bilgisine sahip olması gerektiğinden, arşiv öğretimi, bazı memleketlerde üniversite tarih bölümleri içinde yer almakta, özellikle müessese tarihine önem verilmektedir. Zira, artık bütün dünyada arşiv vesikalarının tasnifinde tatbik edilen metod, onların aslı şekillerini bozmadan, yani zamanında çıktıkları kalemlere göre tasnif edilmesidir. Bu da tarihi müesseselerin çok iyi bilinmesiyle kabildir. Ayrıca, tarihin yardımcı ilimleri de arşivcilik öğretiminde büyük yeri olan konulardır. Filoloji, paleografya, diplomatik, mühürler, armalar, şecereler ve tarihi coğrafya.

Bunlardan paleografya ve diplomatik arşivcilik öğretiminde diğerlerinden çok daha büyük bir yeri vardır. Bu yeri, arşivcilik öğretimi yapan çeşitli memleketlerden örnekler vererek göstermek faydalı olacaktır.

Paleografya, diplomatik ve onların yanında müesseseler tarihine en fazla yer ayıran müessese, İngiltere'nin Galler bölgesindeki Abersyswyth Üniversitesidir. Toplam 250 ders saatinden 72'si (% 28,8) paleografya, 92'si (% 36) diplomatik ve 45 (%18)'i müessese tarihidir. Onu, bu üç dersde toplam % 77,8 ile Kuzey İrlanda'da Bangor Üniversitesi, % 60,8 ile lisans üstü bir okul

1. Michael Cook, "Arşivcilerin Eğitimine Çağdaş Yaklaşımlar", *Günümüzde Arşiv Yönetimi Meslek Eğitiminin Temelleri* (yayına hazırlayan Jale Baysal), İstanbul 1984, s. 18.

2. İsmet Binark, *Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri*, Ankara 1980, s. 204-205.

olan Vatikan takib eder. Toplam ders yüküne oranla en düşük olan ise Paris'teki Ecole des Chartes olup 1200 toplam ders saati içinde bu derslerden her birinin payı 60'ar saattir. Oran ise ancak % 15'i bulmaktadır.

Paleografyanın toplam ders saatine oranı % 23,5 olan ve bir lisans diploması arayan Münih Arşivcilik Okulu'nda Alman paleografyasından başka Lâtin ve Fransız paleografyaları; doktora diplomasına sahip olma şartı arayan Marbourg Arşivcilik Okulu'nda 44 saat yeni paleografya yanında 162 saat orta çağ paleografyası; Üniversiteye bağlı Viyana Arşivcilik Enstitüsünde ise 32 saat yeni paleografya yanında 128 saat Lâtin paleografyası dersleri okutulmaktadır.

Alfabelerinde değişiklik olmayan Avrupalılar, paleografyaya bu derece ehemmiyet verirlerse, tamamen farklı karakterde olan Arap alfabesinden Lâtin alfabesine geçen bizlerin, bu konuya iki misli eğilmemiz gerekeceği muhakkaktır. Kaldı ki, arşivlerimizdeki yazı tipleri de çeşitlidir. Merkez evrakı, XIX. asra ait olanların bir kısmı istisna edilirse, çoğunlukla, divânî, divânî kırması veya hurda divânî türündendir. Maliye ile ilgili vesikalarda ise çok daha komplike olan bir yazı türü, siyakat kullanılmıştır. Kadılar tarafından tercih edilen yazı ta'likdir. Özellikle Tanzimat sonrasında kullanılan yazı ise rık'adır. Osmanlı arşivlerinde vazife görececek bir arşivistin bütün bu yazıları rahatça okuyabilecek seviyeye ulaşmış olması gerekir. Fakat, sadece yazının deşifre edilmesiyle mesele hallolmamaktadır. Zira, Türkçede, Cumhuriyet öncesinde başlayan sadeleştirme cereyanı devam etmiştir ve Osmanlı vesikalarının dili, bugün, değil yeni yetişen genç neslin, yarım asır önce dünyaya gelenlerin dahi kolaylıkla anlayacakları bir lisan olmaktan çıkmıştır. Şu halde arşivci, Osmanlı paleografyası ile birlikte «Osmanlıca» dediğimiz Türkçeyi de çok iyi öğrenmek mecburiyetindedir. Bu sebeplerdir ki, üniversite lisans seviyesinde yapıldığı takdirde, arşivcilik öğretiminin ilk seneğinde Osmanlıcaya ağırlık verilmesi zarûridir. Hatta, bunu kolaylaştırmak için Arapça ve Farsçadan da dersler alınmasında büyük fayda vardır. İlk sene öğretim programında haftalık Osmanlıca ders sayısı 8 saat olarak tesbit edilebilir. Fakat hiçbir zaman 6 saatten az olmamalıdır. Tarih bölümündeki Osmanlıca derslerinden edindiğimiz tecrübe, 6 saatin altındaki derslerden istenilen randımanın alınmadığını göstermiştir.

ÇEŞİTLİ ARŞİVCİLİK OKULLARINDAKİ PALEOGRAFYA - DİPLOMATİK VE MÜESSESELER
TARİHİ DERS SAATLERİ İLE TOPLAM KURS SAATLERİNE ORANLARI³

OKUL	Toplam kurs saati	Paleografya ders saati	Ders %	Diplomatik ders saati	Ders %	Müessese Tarihi ders saati	Ders %	TOPLAM
Aberyswyth (Wales İngiltere)	250	72	27,8	50	27,8	40	10	83,5
Bangor (Kuzey İrlanda)	130	50	28,8	92	36,8	45	22,2	77,8
Ecole Vaticane (Vatikan)	230	70	30,4	70	30,4			60,8
Viyana Arşivcilik Okulu	720 — 940	128 (Lâtin) 32 (yeni)						
Münih (Federal Almanya)	835	160 80 (Lâtin) 80 (Alman) 60 (Fransız)	22,2-17	192	26,6-20	32	4,4-3,4	53,2-40
Londra	210	220	23,5	50*	5,3	28	2,9	31,7
Marbourg (Federal Almanya)	780	40 162 (ortaçağ) 44 (yeni)	19	(diplomatik ile birlikte)	24		11,4	30,4
Cordoba (Arjantin)	366	206	26,4	(diplomatik ile birlikte)	82		10,5	36,9
Ecoles des Chartes (Paris)	1200	48 60	13,1	(diplomatik ile birlikte)	32		8,7	21,8
			5	50	5	60	5	15

3. Ders saatlerine ait rakamlar, Binark, *a.g.e.*, s. 205-221'den alınıp oranlar hesaplanmıştır. Bu 50 saate, mühür, arma ve şecere dersleri de dahildir.

İlk senenin Osmanlıca dersleri yazı ve dilin öğretilmesi ve matbu metinler üzerinde yapılacak tatbikata ayrılmalıdır. Paleografya nazariyatı ile nesih ve rık'adan başlamak üzere el yazılarının okunmasına, ikinci seneden itibaren başlanmalı ve yazı türleri giderek zorlaştırılmak üzere siyakata kadar getirilmelidir.

Vesika ilmi olan diplomatik derslerine ise, öğrencinin divânî yazıyı okuyabilecek hale geldiği safhada başlanması uygun olur. Çünkü, diplomatik dersinde teorik ile pratik derslerin bir arada yürütülmesi gerekir. Bir vesikanın rükünlerinin nelerden ibaret olduğu anlatılan öğrenci, bunu hemen vesikaları okuyarak bulma alışkanlığını kazanmalı, eline aldığı vesikanın hatt-ı humâyûn veya irâde, telhis veya takrir, arz veya arzuhal yahud buyruldu olduğunu teşhis edebilmeli; merkez evrakı arasında muâmele görmüş bir vesikanın hangi kalemlerden geçtiğini tesbit ve tasnifde hangi kaleme gireceğini tahmin edebilmelidir.

Ayrıca, tarihsiz bir vesikanın nasıl tarihlendirileceği konusu da, vesikanın değerlendirilmesi bakımından büyük önem taşır.

Tecrübe ile sâbittir ki, teorik derslerin tatbikatı, talebeye hemen ve bizzat yaptırılmadığı takdirde, zaman geçtikten sonra netice alınması güçleşmektedir.

Paleografya ve diplomatik derslerinin ikinci sene 4 saat, müteâkib senelerde ikişer saat yapılması uygun olur. Ayrıca yaz tahtalarında iki yıl birer aydan az olmamak şartıyla arşivde, uzmanlar nezaretinde diplomatik bilgisinin geliştirileceği stajlar da programda yer almalıdır.

Arşivin ve dolayısıyla arşivcinin vazifelerinden biri de vesika serilerinin neşre hazırlanmasıdır. Bu da yine çok kuvvetli bir Osmanlıca, paleografya ve diplomatik bilgisi ile kabildir. Bu hazırlığı tam olanların alacakları neşir tekniği dersleri ile gayeye ulaşmak kabildir.

Bugün, fakültemiz Tarih Bölümünde müessese tarihi dersleri ile birinci ve ikinci sınıflarda Osmanlıca, üçüncü sınıfta ise haftada sadece iki saat olmak üzere birinci sömestir paleografya, ikinci sömestir ise diplomatik dersleri, seçmeli ders olarak okutulmakta ve vaktin elverdiği ölçüde tatbikat yaptırılmağa çalışılmaktadır. Arşivlerimizdeki uzman kadrolarında çoğunlukla

tarih mezunlarının buldukları düşünülürse, bu pek sınırlı derslerin dahi faydalı olduğu ortaya çıkar; ancak, asla yeterli değildir. Yüksek Öğretim Kurumu'nca Tarih Bölümüne bağlı bir Arşivcilik Anabilim Dalı veya müstakil bir Arşivcilik Bölümü kurulmasına karar verilmesi halinde gerek arşivcilikle ilgili teknik konuların, gerekse tarihin diğer yardımcı ilimlerinin de programa alınması gerekir.

Filoloji konusunda, daha önce de temas edildiği gibi, doğu dillerinden Arapça ve Farsçadan mutlak surette ders alınması gerektiği gibi, ilerde yabancı neşriyatı takib edebilme bakımından, batı dillerinden birini de okuyup anlayabilecek seviyede öğrenmek lâzımdır.

Bugün tarihî coğrafya sahasında uzmanlaşmış eleman olduğu söylenemez, fakat, ilerde bunları okutabileceği ümit edilen gençlere istikamet verilerek, en kısa zamanda yetiştirilmeleri sağlanabilir.

Diğer bazı sahalarda da arşivlerimizdeki uzman elemanlardan istifade etmek mümkündür.

Ancak, bütün bunlar yerine getirildiği takdirde dahi, karşı karşıya kalınacak pek mühim bir mesele vardır. Gerçekten bu işe gönül verecek, bıkmadan usanmadan daha iyiyi araştırarak kadroyu meydana getirecek adaylar, yani öğrenciler bulmak. İngilterede profesyonel arşivci olmak isteyenlerin, arşivcilik öğrenimine başlamaları için şeref dereceli bir diplomaya sahip olmaları istenmektedir⁴. Bunun elbette bir manası vardır. Bu, arşivistte, her bakımdan çok iyi yetişmiş, sebatkâr, anlayış ve kavrayış sahibi, güvenilir bir insan özelliğinin aranması demektir.

Acı olmakla birlikte, bir gerçeği gözden uzak tutamayız. Bizim üniversitelerimizin Edebiyat Fakültelerine girenler, maalesef çok büyük bir ekseriyetle, buraya tesadüfen gelenlerdir. Genel olarak bütün Edebiyat fakülteleri ve özel olarak arşivcilik mezunlarına maddî-mânevî tatmin edici imkânlar sağlanmadıkça, tasavvur edilenleri gerçekleştirmek bir hayal olmaktan öteye geçemez.

★
★ ★

4. Cook, "Arşivcilik Eğitiminin Plânlanması", *a.g.e.*, s. 26.